

Ebû Bekir Râzî'nin Felsefî Mirasının İncelenmesiyle İlgili Kaynaklar^a

M. USMANOV

Çeviren

FEGANİ BEYLER^b

Geliş Tarihi: 04.03.2017 | Kabul Tarihi: 30.04.2017

Öz: Tercümesini sunduğumuz bu makale, 1968 yılında Özbekistan'da yayımlanmıştır. Yazar M. Usmanov, makalede Ortaçağ İslâm Dünyasının ünlü hekim ve filozofu Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'nin felsefî ve bilimsel mirasının incelenmesiyle ilgili başlıca kaynakları ortaya koymuştur. Makalede, Râzî'nin felsefî düşüncesi etrafında yapılan tartışmalara da değinilmiştir. Böylelikle, bu çalışmada söz konusu tartışmaları kendi eserlerine taşıyan diğer Ortaçağ müelliflerinin (Kadı Sâid el-Endelüsî, Ebû Hâtim er-Râzî, Nâsır-ı Hüsrev, Ebû Reyhan el-Bîrûnî vd.) görüşlerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Râzî, Râzî'nin felsefesi, Râzî ile ilgili kaynaklar, felsefî miras.

© Usmanov, M., "Ebû Bekir Râzî'nin Felsefî Mirasının İncelenmesiyle İlgili Kaynaklar", çev. Fegani Beyler, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 2017, ss. 307-318.

^a Makalenin Rusça aslı için bkz.: M. Усманов, "Источники для изучения философского наследия ар-Рази", *Общественные науки в Узбекистане (Özbekistan'da Sosyal Bilimler) Dergisi*, 1968, No. 3, FAN Matbaası, Taşkent, 1968, s. 19-23 (Universal Decimal Classification: 93/99 [093]:14 ар-Рази).

^b Bingöl Ü. Fen Edebiyat F. Felsefe Bölümü
feganibeyler@gmail.com

Sources Relating to Investigation of Abu Bakr al-Razi's Philosophical Heritage

M. USMANOV

Translated by

FEGANĪ BEYLER

Received: 04.03.2017 | Accepted: 30.04.2017

Abstract: This article we presented its translation, was published in Uzbekistan in 1968. The author M. Usmanov has published the main sources which are related to the examination of the philosophical and scientific heritage of Abu Bakr Muhammad b. Zakariya al-Razi who was the famous physician and philosopher in the Medieval Islamic World. In this article, it is also mentioned the discussions around al-Razi's philosophical thought. Thus, the article also included the views of other medieval authors, such as; Qadi Said al-Andalusi, Abu Hatam al-Razi, Nasir-e Khusraw, Abu Rayhan al-Biruni so on, who transferred relevant disagreements to their own work.

Keywords: Al-Razi, al-Razi's philosophy, sources relating to al-Razi, philosophical heritage.

© Usmanov, M., "Ebû Bekir Râzî'nin Felsefî Mirasının İncelenmesiyle İlgili Kaynaklar", trans. Fegani Beyler, *Iğdır University Journal of Social Sciences*, 11, 2017, pp. 307-318.

Doğu Ortaçağının olağanüstü bilgin ve filozofu Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî (863-925), dünya bilim ve medeniyetinin gelişimine büyük katkılar sunmuştur. Tahran'ın yanı başındaki Rey şehrinin sâkini Râzî, İran ve Orta Asya'nın bilim çevreleriyle yakın ilişki içinde bulunmuş, kendi eserlerinde de bu coğrafyanın kadim medenî geleneklerini devam ettirmiştir. O, antik Yunan ve Doğu filozoflarının bilimsel ve felsefî eserlerine de derinlemesine vâkıftı. Bununla birlikte, onun gerçek yetkinliği özellikle Tıp, Kimya ve Felsefe alanlarında ortaya çıkmıştır.

Râzî'nin felsefî ve bilimsel birikimi kendisi henüz hayatta iken, özellikle de ölümünden sonra büyük ilgi doğurmuş ve şiddetli tartışmalara konu olmuştur. Birçok araştırmacı onun felsefî mirasıyla ilgili eserler ortaya koymuştur. Eski dönem filozoflarının çeşitli eserlerinde dağınık halde bulunan fragmanlar, tartışmacıların notları ve Râzî'nin günümüze kadar ulaşan müstakil risâleleri bu olağanüstü bilgin-filozofun muazzam figürünü resmediyor.

Râzî'nin felsefe alanında karşıtları da az değildi; onun felsefî görüşlerini çürütmeye çalışıyorlardı. Bu kişilerden Kadı Sâid el-Endelüsî, Ebû'l-Kâsım el-Belhî, İbn Hazm, Fahreddin er-Râzî vd. adları sayılabilir. Ortaçağ âlimi Kadı Sâid el-Endelüsî, Râzî'nin felsefesini yanlış değerlendirerek onun Aristoteles'in Platon'a yönelttiği eleştiriye sanki karşı çıktığını iddia etmiştir. Sâid el-Endelüsî bu hususta şöyle demektedir:

“Geç dönem müelliflerinden bir grup, Pythagoras ve onu izleyenlerin görüşlerinden hareketle bir kitap yazmış ve bu kitapta antik çağ tabiat felsefesini savunmuşlardır. Aristoteles'in görüşlerinden son derece uzakta bulunan, onu birçok konuda kendi öğretmeni Platon ve diğer antik çağ filozoflarının görüşlerine muhalefetle suçlayan Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî, söz konusu müelliflerden biridir. Râzî, Aristoteles'in felsefeyi bozup tahrir ettiğini ve onun birçok ilkesini

değiştirdiğini ileri sürmüştür.”¹ Hâlbuki Râzî, Aristoteles’i Platon’a yönelttiği eleştiriden dolayı yermemiştir. Aksine, o, bu eleştiriye otoritelerin görüşlerini yaratıcı bir biçimde değerlendirme örneği olarak göstermiştir. Bununla da bilim alanında her türlü taklitçilikten kaçınılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Fârâbî, Bîrûnî, Ebû Hâtim er-Râzî, Nâsır-ı Hüsrev gibi filozoflar ve diğerleri ise Ebû Bekir er-Râzî’nin felsefesini genel olarak objektif bir biçimde değerlendirmişlerdir. Zira onların değerlendirmeleri bize Râzî’nin felsefî görüşleri hakkında fikir sahibi olma imkânı sağlıyor. Bu bakımdan Alman oryantalist Paul Eliezer Kraus’un (1904-1944) çalışmaları önem taşımaktadır. Şöyle ki, Kraus, Râzî’nin eserlerinin farklı elyazması nüshalarda dağınık halde bulunan, tartışmacı ve müstensihlerin notlarını da içeren parçalarını tasnif ederek yine filozofumuza ait üç adet muhafaza edilmiş felsefî risâleyle birlikte yayımlamıştır. Böylece, Kraus, Râzî’nin felsefî eserlerini yeniden gün yüzüne çıkarmıştır.

Râzî’nin felsefî risâlelerinden “*et-Tıbbu’r-Rûhânî*”² “*es-Sîretu’l-Felsefiyye*”³ ve “*Makâle fî Emârâtî’l-İkbâl ve’d-Devle*”⁴ günümüze ulaşmıştır. Bunlar arasında kapsam açısından bakıldığında 20 bölümden oluşan, ahlâk felsefesi ve doğanın kavranmasıyla ilgili temel konulara hasredilmiş “*et-Tıbbu’r-Rûhânî*” daha dikkat çekicidir. Bütün biyografi yazarlarının zikrettiği bu eser, ilk kez 1939 yılında Kraus tarafından Londra, Vatikan ve Kahire’deki üç elyazması nüsha esas alınarak neşredilmiştir.

¹ Г. Ашуров, “Отношение Носири Хисрава к Абу Бакру ар-Рази”, *Известия АН Таджикской ССР*, 1963, № 2, Душанбе, 1963, с. 43.

² Bu eser, Hüseyin Karaman tarafından *Ruh Sağlığı* adıyla Türkçeye tercüme edilmiş, mütercimin Râzî, eserleri ve felsefesiyle ilgili geniş açıklamalarıyla birlikte İz Yayıncılık tarafından (İstanbul, 2004) yayımlanmıştır (ç.n.).

³ Râzî’nin hayatının sonlarına doğru yazdığı otobiyografi mahiyetindeki bu eserin Türkçeye tercümesi için bkz.: Ebû Bekir er-Râzî, *Filozofça Yaşama*, Çev.: Mahmut Kaya, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* içinde, Klasik Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2014, s. 73-82 (ç.n.).

⁴ Eserin Türkçe tercümesi için bkz.: Ebû Bekir er-Râzî, *İkbâl ve Devlete Kavuşmanın Belirtileri Üzerine*, Çev.: Mahmut Kaya, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* içinde, Klasik Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2014, s. 101-103 (ç.n.).

"es-Sîretu'l-Felsefiyye" de tüm kaynaklarda, fakat farklı isimlerle zikredilmektedir. Şöyle ki, Bîrûnî bu eseri "*Kitâbu's-Sîreti'l-Felsefiyye*"⁵ adlandırmakta, İbnü'l-Kıftî ve İbnü'n-Nedîm ise "*Kitâb fî Sîreti'l-Fazîle*"⁶ şeklinde isimlendirmektedirler. Eserin neşrinde Britanya Müzesinde bulunan hicri 639 yılına ait tek elyazması nüsha kullanılmıştır. Bu eser de ilk defa Kraus tarafından 1935 yılında Roma'da Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır.⁷

Râzî'nin "*İkbâl ve Devlete Kavuşmanın Belirtileri Üzerine*" adlı eserinden de birçok kaynakta bahsedilmektedir. Bîrûnî onu "*Risâle fî Emârâti'l-İkbâl ve'd-Devle*" adlandırmakta iken,⁸ İbn Ebû Usaybia "*Kitâbu 'Alâmâti İkbâlî'd-Devle*" şeklinde isimlendirmektedir.⁹ Bu eser, İstanbul'da bulunan Ragıp Paşa Kütüphanesindeki elyazması esas alınarak yayımlanmıştır.

Kraus'un söz konusu çalışmasında Râzî'ye ait bir risâle daha bulunuyor: "*Makâle fîmâ ba'de't-Tabî'a*" ("*Metafizik Risâlesi*"). Bu risâlenin yegâne elyazması nüshası Kraus tarafından Ragıp Paşa Kütüphanesinde keşfedilmiştir. Fakat bu nüshadan birkaç sayfa büyük olasılıkla kaybolmuştur. Örneğin, 120. sayfada şöyle bir cümle yazılıdır:

و نحن ننقضه (أي رأي أرسطو طالس) في باب النفس و أقاويل الفلاسفة فيها

Hemen belirtmeliyiz ki, risâlenin el yazması nüshasında böyle bir cümle yoktur. Risâlede 124. sayfada yer alan (aşağıdaki) kısmı da göremiyoruz:

و قد أفسدنا قبل هذا الموضوع أن يكون البارئ جل و عز ذا فعل بعد أن لم يفعل

⁵ Bîrûnî, *Risâletü'l-Bîrûnî fî Fihristi Kütübi Muhammed b. Zekerîya er-Râzî*, 1935, s. 19.

⁶ İbnü'l-Kıftî, s. 275; İbnü'n-Nedîm, s. 301.

⁷ *Orientalia*, 1953, № 7, pp. 333-334.

Paul Kraus'un bu çalışmasının kaynağı, tercümesini sunduğumuz makalede yanlış gösterilmiştir. Makalede atıfta bulunulan doğru kaynak aşağıda belirtilmiştir:

Paul Kraus, "Raziana I: La Conduite du Philosophe, Traité d'éthique d'Abû Muhammad b. Zakariyya al-Râzî", *Orientalia*, NS, Vol. 4 (1935), pp. 300-334. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://www.jstor.org/stable/43581066>, erişim tarihi: 17.08.2016 (ç.n.).

⁸ Bîrûnî, *a.g.e.*, s. 21.

⁹ İbn Ebû Usaybia, I cilt, s. 318.

Aşağıdaki soru cümlesini de (sayfa 128) görememekteyiz:

ما مضى من قول الفلاسفة في هل الطبيعة فوق الفلك أو دونه؟

Bu risâlenin Râzî'ye ait oluşu kuşku uyandırmaktadır. Çünkü biyografik kaynaklarda eserin ismi geçmemektedir. Muhtevası ise Râzî'nin görüşleriyle tamamen örtüşmektedir. Şöyle ki, eserde (Râzî'nin beş ezeli ilkesinden) *dehr* ve *halânın* sınırlı oluşundan, kâinatın ise ezeli olmadığından bahsedilmektedir. Fakat eserin 128. sayfasında müellif, kendisinin Proclus'un (برقلس) görüşlerinin çürütülmesiyle ilgili bir risâle yazdığını da belirtmektedir. Bu arada, bütün biyografi müellifleri de Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'nin "*Proclus'la İlgili Şüpheler Üzerine*" adlı bir risâle yazdığını ifade etmektedirler.¹⁰ Kraus da buradan hareketle söz konusu risâlenin Râzî'nin diğer eserlerinden - ya "*Sem'u'l-Kiyân*" ya da "*Ârâ fi't-Tabî'a*"dan - bir pasaj olduğu tahmininde bulunmuştur.¹¹ Bu risâle, antik çağ filozoflarının (Aristoteles, John Philoponus, Plotinus, Theophrastus, Antiphon vd.) görüşlerini içerdiği için büyük bir öneme sahiptir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, IX-XI. yüzyıl düşünürlerinin birçoğu Râzî'nin görüşlerine karşı çıkıyordu. Onların eserleri her şeyden önce, polemik bir karaktere sahip olup gerek kendilerinin gerekse muhaliflerinin felsefi çizgisinin ortaya konması açısından oldukça önemlidir. Bu eserler arasında özellikle Râzî'nin çağdaşı, yurttası ve öfkeli muhalifi olan ünlü İsmâîlî dâisi Ebû Hâtim er-Râzî'nin "*A'lâmu'n-Nübüvve*" adlı kitabı ilgi çekicidir.¹² Ebû Hâtim er-Râzî, esas itibarıyla Ebû Bekir er-Râzî'nin öğretisini çürütmeye çalışmakla birlikte, onun görüşlerinin açıklanması konusunda objektif davranmıştır.

Bu kitabın günümüze ulaşan girişsiz yegâne nüshası Hindistan'daki İsmâîlî Kütüphanesinde bulunuyor. Ebû Hâtim,

¹⁰ Bîrûnî, İbnü'n-Nedîm ve İbn Ebû Usaybia bundan ayrıntılı bir biçimde bahsetmektedirler.

¹¹ Bkz.: *Resâil Felsefiyye li'r-Râzî*, s. 114.

¹² Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân b. Ahmed er-Râzî (ö. 935), ünlü bir dâî, İsmâîliyye'nin propagandacısı idi. Taberistan, Azerbaycan, Deylem, İsfahan ve Rey'de İsmâîliyye'nin itikâdi görüşlerini yaymakla meşguldü.

eserde özel bir isim belirtmeden, nübüvveti inkâr, dini reddeden, beş ezeli ilkedden bahseden ve kendisinin de çağdaşı olan bir tabiple tartışıyor. O, bu filozofu mülhid adlandırıyor. Muhtemelen, elyazması eserin giriş kısmı veya 1. varlığında söz konusu filozofun ismi belirtiliyordu. Şüphesiz, burada kastedilen kişi, Ebû Bekir er-Râzî'dir. Bu husus, başka bir yönden de teyit edilmektedir. Şöyle ki, diğer bir İsmâîlî dâisi olan Hamîdüddin el-Kirmânî, "el-Akvâlu'z-Zehbiyye" adlı eserinde, Ebû Hâtim er-Râzî'nin "A'lâmu'n-Nübüvve"de Ebû Bekir er-Râzî'nin öğretisini çürüttüğünü belirtiyor.¹³ Ayrıca, Ebû Hâtim er-Râzî'nin eserinde Ebû Bekir er-Râzî'ye ait olduğu belirtilen görüşler, Nâsır-ı Hüsrev'in "Zâdu'l-Müsâfirîn" adlı kitabında yine Ebû Bekir er-Râzî'ye atfedilen görüşlerle esas itibarıyla örtüşmektedir.

Ebu Hâtim er-Râzî, Ebû Bekir er-Râzî'nin nübüvvetle ilgili tutumunu sadece anlatmakla kalmaz; aynı zamanda kendisiyle (Rey'de çok sayıda âlim ve devlet adamının katılımıyla) yaşadığı tartışmadan da bahseder. Bu tartışmada maddenin ezeliği meselesi, zaman, mekân, yaratıcı ve ruh gibi felsefî konular ve bunların Aristoteles'le ilgisi ele alınmıştır.

Bu kitabın Râzî'nin nübüvvetle dair görüşleriyle ilgili bir bölümü ilk defa Paul Kraus tarafından 1935 yılında yayımlandı.¹⁴ Söz konusu tartışmanın yer aldığı bölüm ise yine Kraus tarafından yukarıda adı geçen "Resâilü Felsefiyye" içinde neşredildi.¹⁵

Burada, Bîrûnî'nin Râzî'nin felsefî görüşleriyle ilgili mülâhaza ve eseri bizim için çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Bîrûnî, Râzî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili müstakil bir risâle yazmıştır. O, bu risâlede Râzî'nin fikirlerine kendisinin nasıl yaklaştığına dair

¹³ Bkz.: *Resâil Felsefiyye li'r-Râzî*, s. 313.

¹⁴ Bkz.: Paul Kraus, "Raziana I: La Conduite du Philosophe, Traité d'éthique d'Abû Muhammad b. Zakariyya al-Râzî", *Orientalia, NS, Vol. 4* (1935), pp. 300-334.

¹⁵ Bkz.: "مناظرات بين أبي حاتم الرازي و أبي بكر الرازي", *Resâilü Felsefiyye* içinde.

bazı îmâlarda da bulunmuştur. Söz konusu risâleyi ilk defa Paul Kraus 1936 yılında neşretmiştir.¹⁶ Şunu da belirtelim ki, Râzî'nin felsefî görüşlerinden Bîrûnî'nin ünlü "*Hindistan*" adlı eserinde de bahsedilmektedir.¹⁷

Bîrûnî ve Râzî'nin muhtelif felsefî konulara dair görüşlerinin karşılaştırılması açısından "*Bîrûnî'nin Aristoteles'in 'Gökyüzü Üzerine' Kitabıyla İlgili On Sorusuna İbn Sînâ'nın Verdiği Cevaplara İtirazları*" adlı eser de önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu "itirazlar", ilk defa A. D. Şaripov tarafından özel bir inceleme ve tahlile tabi tutulmuştur.¹⁸

Râzî'nin düşünceleri, Bîrûnî'nin "*Mineraloji*"sinin birçok bölümünde de ortaya konmaktadır. Bîrûnî'nin Râzî'nin görüşlerini her zaman objektif bir biçimde değerlendirdiği de belirtilmelidir. Richard Walzer bu konuda şöyle demektedir:

"Râzî'nin bir filozof ve araştırmacı olarak büyüklüğünü lâiyıkıyla takdir eden tek kişi, muhtemelen, İslâm âlimi Bîrûnî olmuştur."¹⁹

Bîrûnî gençliğinde Râzî'nin eserlerini ve felsefî düşüncesini sevgiyle okuyup öğrendiğini söylemiştir. O, Râzî'nin bilimsel başarısını çok takdir etmiş ve düşünce özgürlüğüne hayran kalmıştır.²⁰

A. D. Şaripov'un da belirttiği üzere, Bîrûnî, bu bilgin ve filozofa iki yönlü bir yaklaşım içerisinde idi. Bir taraftan o, din

¹⁶ Bîrûnî, *Risâletü'l-Bîrûnî fî Fihristi Kütübi Muhammed b. Zekeriya er-Râzî*, Paris, 1936.

¹⁷ Вкз.: Бируни, *Индия*, Издательство АН Узбекской ССР, Ташкент, 1963, гл. XXXII.

¹⁸ А. Д. Шарипов, "Малоизвестные страницы переписки между Бируни и Ибн Синои", *Общественные науки в Узбекистане*, 1964, № 11, Издательство ФАН, Ташкент, 1964, с. 12-16.

Makalenin Rusça metninde ilgili derginin yılı, sayı ve sayfa numaraları yanlış gösterilmiştir. Atıfta bulunulan doğru kaynak aşağıda belirtilmiştir:

А. Д. Шарипов, "Малоизвестные страницы переписки между Бируни и Ибн Синои", *Общественные науки в Узбекистане* (Özbekistan'da Sosyal Bilimler) *Dergisi*, 1965, № 11, Издательство ФАН, Ташкент, 1965, с. 35-42 (с.п.).

¹⁹ С. Н. Григорян, *Средневековая философия народов Ближнего и Среднего Востока*, Издательство Наука, Москва, 1965, с. 155.

²⁰ С. Н. Григорян, *а.г.е.*, s. 155.

adamlarınca resmî olarak mülhid ilan edilen Râzî'yi çeşitli yollarla reddetmek zorundaydı. Diğer taraftan ise onunla evren tasavvuru, doğa tasavvuru ve doğanın yapısı gibi konularda düşünce birliği vardı. Dahası, onların diğer bilimsel ve felsefî konulara dair görüşleri de birbirine yakındı. Öyleyse, tüm bu hususların Bîrûnî'nin beğenisini kazanmaması mümkün değildi.

Bîrûnî'nin Râzî'nin görüşlerine dayanarak atomculuk lehinde ortaya koyduğu deliller de bunu destekler mahiyettedir. Bîrûnî, İbn Sînâ'nın (Aristoteles'in "*Gökyüzü Üzerine*" adlı kitabıyla ilgili) 4. soruya verdiği cevaba itiraz olarak Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'nin şöyle dediğini yazıyordu:

"Söz konusu ettiğin cisimlerin hep ikişer ucu ve birer orta kısmı varsa, bunlara sonu gelmeksizin bölünme işlemi uygulanabilir. Ama senin "bil-fiil" sözüne gelince, bu sözün mânası anlaşılmıyor. Çünkü meselâ, sürme, havanda ne kadar döversen dövelim, bu senin işaret ettiğin cüz' durumuna ulaşmaz. Şu halde bil-fiil bölünme, senin söylediğin cüz'e erişilmeden sona eriyor. Öyle ise, senin söz konusu ettiğin her iki halde de, bil-kuvve bölünebilir durumda bulunabilir."²¹

Bîrûnî ve Râzî bazı felsefî konuların yorumunda birbirinden ayrılırlar da teoloji ağırlıklı skolastik felsefeye karşı mücadele konusunda hemfikirlerdi. Dahası, Râzî'nin Bîrûnî üzerinde felsefî düşüncelerinin şekillenmesi açısından büyük bir etkisi de vardı. Bîrûnî, Râzî'yle ilgili risâlesinde Râzî'nin varlıkların zorunlu oluşuyla ilgili görüşlerine katılmadığını söylemesine rağmen aşağıdaki cümleyi de sarf etmiştir:

"Zenginliğe olan sevgime ve başkalarının da zenginleşme-

²¹ A. Д. Шарипов, *a.g.e.*, s. 39.

Makalenin Rusça metnindeki ilgili kısım, eserin Arapçası (bkz.: عبد الكريم اليافي، (حوار البيروني و ابن سينا، دار الفكر، دمشق، ٢٠٠٢، ص. ٦٩. .69. Muhammed Tanci, "Beyrûnî'nin İbn-i Sînâ'ya Yöneltiği Bazı Sorular, İbn-i Sînâ'nın Cevapları ve Bu Cevaplara Beyrûnî'nin İtirazları", *Beyrûnî'ye Armağan* içinde, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011, s. 246 (ç.n.).

yi sevmelerine rağmen, malı bozduğu noktasında ondan uzak olmakla birlikte, diğer açıklamalarının (yorumlarının)²² afetinden kendimi kurtaramadım.”²³

Bu, din adamlarının Râzî’yi “kâfir” ve “mürted” ilan ettikleri bir dönemde, yani, dinî tepkinin²⁴ çok güçlü olduğu bir ortamda Bîrûnî tarafından atılan cesur bir adımdı.

Nâsır-ı Hüsrev’in “Zâdu’l-Müsâfirîn” adlı eseri Râzî’nin felsefî düşüncesinin incelenmesi için çok önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu risâle, esas itibarıyla polemik bir karaktere sahiptir. Dahası, polemiğin merkezinde Ebû Bekir er-Râzî bulunmaktadır. Eserde tabiat, ruh, nübüvvet öğretisi vs. ile ilgili konular tartışılmaktadır. Bu konular Ortaçağ İslâm Felsefesinde çok önemli bir yer işgal ediyordu. Söz konusu felsefî sorunların ortaya konması ve çözüme kavuşturulması, felsefenin temel problemiyle ilgiliydi. Böylece, Nâsır-ı Hüsrev’in de Râzî’nin felsefî görüşlerini çürütme amacıyla müstakil bir eser yazdığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, bu eser hiçbir kaynaktan zikredilmemektedir.

Râzî, genel olarak nübüvvet öğretilisine, daha özel olarak ise

²² Burada Râzî’nin Manî’nin kitaplarına yaptığı (şârihin de açıklamalarını içeren) yorumlar kastedilmektedir.

²³ Bîrûnî, *Risâletü’l-Bîrûnî fî Fihristi Küttübi Muhammed b. Zekerîya er-Râzî*, s. 3. Makalenin Rusça metninde eserin Arapça metninden bir parça kullanılmıştır:

و أنا مع برائتي من أتباعه و فيما يفاصد المال على حبي الغني و غيره للاستغناء فلا ابرء نفس منه لم اتج بواعقه
في الحاشية الأخرى

Bu parçada yazım hataları bulunmaktadır. Ayrıca, Rusçaya yapılan tercüme tam değildir. Bu nedenle Türkçe tercümede aşağıdaki kaynaktan alıntı yapılmıştır:

Abdullah Duman, Ramazan Altınay, “Tarihçilik ve Döngüsel Tarih Felsefesi Bağlamında Bîrûnî’nin ‘Fihrist’ Adlı Risâlesi ve Çevirisi”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 11, Sayı 30 (Kış 2007), Erzurum, 2007, s. 203 (ç.n.).

²⁴ Makalenin yazarı M. Usmanov, burada “İslâm” ve “irtica” sözcüklerini bir arada kullanmaktadır. Bunun başlıca nedeni, SSCB döneminde hâkim olan Marksist-Leninist ideolojinin İslâm tarihi ve düşüncesi alanlarıyla ilgili çalışmalarda izlenen yöntem üzerindeki ağır etkisidir. Dolayısıyla makalenin yazıldığı tarih (1968) dikkate alındığında bu durum olağan karşılanabilir. Aslında ise yazarın makalede bu ifadeleri kullanmadaki amacı, kanaatimizce, İslâm dünyasında felsefeye karşı tavra göndermede bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mahmut Kaya, “Felsefe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XII, İstanbul, 1995, s. 316 (ç.n.).

İsmâiliyye'nin bu konudaki görüşlerine karşı çıkmıştır. Bununla birlikte, İsmâiliyye'nin koyu savunucusu Nâsır-ı Hüsrev, Râzî'nin bu konuyla ilgili görüşlerini dürüst bir biçimde nakletmiştir. Nâsır-ı Hüsrev'in adı geçen eserinde Râzî'nin felsefe alanındaki hocalarından büyük âlim Ebû Abbas İrânşehrî'nin görüşleri de kısa bir biçimde anlatılmaktadır. Bu husus da eseri değerli kılan faktörlerden biridir.

Râzî'nin felsefî mirasının incelenmesi için Fahreddin er-Râzî (ö. 1210)²⁵, Kadı Sâid el-Endelüsî (ö. 1070)²⁶, Ali b. Muhammed el-Cürçânî (ö. 1413)²⁷ ve diğer müelliflerin eserleri de kaynak teşkil etmektedir. Bu eserler bize Ortaçağ İslâm Dünyasında ortaya çıkan felsefî cereyanların mücadelesinde büyük etkiye sahip Râzî'nin bilimsel mirasıyla ilgili kıymetli malzemeler sunmaktadır.

Kaynaklar*

Rusça Kaynaklar

Ашуров, Г.: “Отношение Носири Хисрава к Абу Бакру ар-Рази”, *Известия АН Таджикской ССР*, 1963, № 2, Душанбе, 1963.

Бируни: *Индия*, Издательство АН Узбекской ССР, Ташкент, 1963.

Григорян, С. Н.: *Средневековая философия народов Ближнего и Среднего Востока*, Издательство Наука, Москва, 1965.

Шарипов, А. Д.: “Малоизвестные страницы переписки между Бируни и Ибн Синой”, *Общественные науки в Узбекистане*, 1965, № 11, Издательство ФАН, Ташкент, 1965, s. 35-42.

Türkçe Kaynaklar

Duman Abdullah, ALTINAY Ramazan: “Tarihçilik ve Döngüsel Tarih Felsefesi Bağlamında Birûnî'nin 'Fihrist' Adlı Risâlesi ve Çeviri-

²⁵ كتاب محصل افكار المتقدمين و المتأخرين من العلماء و الحكماء و المتكلمين.

²⁶ كتاب التعريف بطبقات الأمم.

²⁷ كتاب شرح المواقف.

* Makalenin Rusça aslında kaynakları belirten bir bölüm bulunmamaktadır. Bundan hareketle, hem orijinal metinde bulunan hem de Türkçeye tercüme sırasında kullanılan eserlerle ilgili “Kaynaklar” tarafımızca oluşturulmuştur (ç.n.).

si", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 11, Sayı 30 (Kış 2007), Erzurum, 2007, s. 187-218.

Karaman, Hüseyin: *Ebû Bekir Râzî'nin Ahlâk Felsefesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Kaya, Mahmut: "Felsefe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XII, İstanbul, 1995, s. 311-319.

Râzî, Ebû Bekir: *es-Sîretu'l-Felsefiyye: Filozofça Yaşama*, Çev.: Mahmut Kaya, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* içinde, Klasik Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2014, s. 73-82.

Râzî, Ebû Bekir: *et-Tıbbu'r-Rûhânî: Ruh Sağlığı*, Çev.: Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Râzî, Ebû Bekir: *Makâle fî Emârâtî'l-İkbâl ve'd-Devle: İkbâl ve Devlete Kavuşmanın Belirtileri Üzerine*, Çev.: Mahmut Kaya, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* içinde, Klasik Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2014, s. 101-103.

Tanci, Muhammed: "Beyrûnî'nin İbn-i Sînâ'ya Yönelttiği Bazı Sorular, İbn-i Sînâ'nın Cevapları ve Bu Cevaplara Beyrûnî'nin İtirazları", *Beyrûnî'ye Armağan* içinde, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011, s. 231-301.

Arapça ve Diğer Dillerdeki Kaynaklar

ابن القفطي، طبقات الحكماء.

ابن النديم، الفهرست.

ابن أبي أصيبعة، عيون الأنباء في طبقات الأطباء.

بيروني، رسالة البيروني في فهرست كتب محمد بن زكرياء الرازي.

المرحاني، كتاب شرح المواظف.

صاعد الأندلسي، كتاب التعريف بطبقات الأمم.

عبد الكريم الياحي، حوار البيروني و ابن سينا، دار الفكر، دمشق، ٢٠٠٢.

فخر الدين الرازي، كتاب محصل افكار المتقدمين و المتأخرين من العلماء و الحكماء و المتكلمين.

Kraus, Eliezer Paul: "Raziana I: La Conduite du Philosophe, Traité d'éthique d'Abû Muhammad b. Zakariyya al-Râzî", *Orientalia*, NS, Vol. 4, 1935, pp. 300-334.